

Aproximació a la cronologia de la substitució lingüística a Oriola durant el segle XVII

Brauli Montoya Abat
Universitat d'Alacant

Preàmbul

Com és conegut a través de la bibliografia en aquest camp d'estudi, el català és substituït pel castellà a la ciutat d'Oriola durant l'edat moderna. Alguns autors apunten a la mitjanja del segle XVII (Abad Merino; Sempere) perquè és fixen en el decaïment del seu ús escrit en la documentació històrica. Tanmateix, si ens fixem en les citacions literals de la llengua oral que detectem en una part d'aquesta documentació i calculem els cicles vitals dels usuaris d'aquesta llengua, podem arribar fins al segon decenni del segle XVIII (Montoya 1986; 2003). En cap cas, no podem pretendre allargar més enllà la vida del català a Oriola basant-nos en unes anècdotes literàries d'alguns autors del XIX, recopilades sense més pretensions (Millan 2013). El propòsit d'aquest treball és intentar fixar una cronologia tan aproximada com permeten les dades arxivístiques al nostre abast.

1. Darreries del segle XVII

1.1. L'ús del català

L'any 1684 és quan tenim localitzada una darrera citació de paraules literals en català pronunciades a Oriola. Aquestes paraules van anar a càrrec de *Blay Pastor*, un fadrí que podia comptar una vintena d'anys, que les va pronunciar enmig del carrer, davant d'altra gent, en ser requerit per una autoritat local. Les paraules referides s'insereixen en el context d'un procés judicial el fragment d'interès del qual és el següent:

Y, entrant per lo camí bulgarment apelat del Arenal, aplegà a lo carrer dels Hostals ab les dites carretes, hon encontrà a sa mercè del noble Don Francisco Jofre, Jurat en Cap de l'Estament Militar de la present ciutat, el qual demanà a **un fill de dit Pastor** de qui era el carbó que portaba en dites carretes y de orde de qui. Y lo dit testimoni respongué:

- **Serà de dit Pastor.**

Y, en après, **lo dit fill de Pastor**, que lo testimoni no sap com se diu, digué que lo dit carbó el portaba y que era del dit capità Pere Limiñana.

(AMO,¹ D-313, 22-01-1684, f. 86r)

Això ho declara Alonso de Mora, un carreter a qui havien encarregat el transport d'unes càrregues de carbó que havia elaborat un tal Pastor, de qui ell no recordava el nom de fonts. Tampoc no recordava el prenom del fill, que l'ajudava en el transport. La continuació de la lectura del procés ens permet conèixer ambdós noms de pila: el del pare, *Jusep*, el del fill, *Blay*, i, fins i tot, el nom complet de la muller de *Jusep* i mare de *Blay*, Maria Bueno. També sabem l'edat de *Jusep Pastor*, de 54 anys, a partir de la qual hem deduït, aproximada, la del fill, que és, al capdavant qui ens ha deixat les paraules

¹ Arxiu Municipal d'Oriola.

literals referides per Alonso de Mora: “Serà de dit Pastor.” Potser el fill degué dir més exactament “Serà de *Jusep* Pastor”, però, en no recordar el prenom el testimoni, ho resolgué amb el determinant *el dit*. Quant al futur de probabilitat que empra el fill, sabent com sabia positivament que havia estat son pare qui havia elaborat el carbó, devia respondre al desig de no acusar directament son pare.

Però allò que ens interessa ara és que *Blay* Pastor era un adult jove que comptava amb una esperança de vida raonable d’uns quaranta anys més² atès que, en el moment en què és citat per un testimoni, es trobava en la vintena d’anys. Per tant, podria haver viscut molt bé fins devers 1724. I si *Blay* concretament no va viure fins a la seixantena, la majoria dels companys seus de generació que sabrien parlar català sí que hi arribarien. Ara bé, tenim més cites literals de gent jove de finals del segle XVII que ens permeta postular la supervivència del català a Oriola fins als anys 20 del segle XVIII? Una més: la d’una xiqueta, Laura, de 12 anys, neboda d’una veïna del barri del Raval Roig oriolà, Clara Balero. Les seues paraules són reproduïdes per una altra veïna del barri, Bàrbera Lleona, en el seu testimoni davant del jutge:

a les que serien entre huit y nou hores del maytí li portà a sa casa una chica que es nomena Laura, neboda de Clara Balero, un poch tabaco que seria poch més de una lliura de pols y mija de fum, y li digué:

- Que diu sa³ tia que li guarde axò.

Y après, en la nit, a la que serien les huit hores de la nit anaren a cassa de ella, testimoni, lo fill de Pere Monte y ministres, “**y em trovaren el dit tabaco que me havia enbiat Clara Balero**” y que, après, la dita Clara Balero li digués que no digués que hera seu.

(AMO, D-309, 31-03-1676, f. 189r)

Els fets ens retrotrauen a 1676, però la parlant que aportem ara⁴ era uns deu o quinze anys més jove, cosa que, si li afegim 50 anys més d’esperança de vida, ens col·loquem al voltant de 1726, altra volta en el decenni dels 20 de la mateixa centúria; no debades, Laura pertanyia a la mateixa generació de *Blay* Pastor. Podríem situar tota aqueixa generació en un barri popular com el Raval Roig, on perviuria més temps el català? De *Blay* Pastor no ho sabem perquè els fets descrits se situen en un carrer, el dels Hostals, d’entrada a la ciutat,⁵ situat en un altre barri. No s’especifica en el judici pel carbó on residia la família dels Pastor-Bueno. Tampoc no sabem exactament on residien els altres dos usuaris oriolans del català que en el mateix any del darrer procés (1676) protagonitzen un altre procés. En les declaracions s’esmenta el carrer de Sant Joan, eix del barri del mateix nom, anomenat també *el Ravalet*, a l’altre extrem del Raval Roig, i algunes partides rurals d’Oriola. Aquest barri incloïa també el carrer dels Hostals, on se situa l’acció protagonitzada per *Blay* Pastor. Vegem ara el fragment del diàleg del tercer procés referit:

Ginés Ros, menor de dies, de la present ciutat de Oriola habitador, testimoni de edat que dix ser de vint y quatre <Miralles> añys (...). E dix que en lo dia de ayr

² Segons els càlculs dels historiadors, l’esperança de vida en el segle XVII girava entorn dels 60 anys puix que les persones en la cinquantena ja es consideraven velles (Bennassar *et al.*, p. 410-411).

³ En compte del possessiu de tercera persona, *sa*, referit a Bàrbera Lleona, deu ser *ma*, de primera persona, referit a la mateixa parlant, qui tenia una edat adequada per a tindre una tia.

⁴ Deixem de banda Bàrbera Lleona, la testimoni que reproduïx les paraules de Laura, i que declara que té 65 anys.

⁵ El carrer dels Hostals era molt transitat perquè era una de les entrades de la ciutat, on hi havia, com el seu nom indicava, els allotjaments per als forasters que hi arribaven o anaven de trànsit.

a les que serien les quatre hores de la vesprada, poch més o meins, **un chich criat del sacriste Miralles**, estant ell, testimoni, cassa sa tia, la viuda de Pere Montoya, li lliuraren un cavall de pèl negre ab unes alforches, dins les quals havia bulto, que no sap lo que havia en aquelles, y una dotsena de pollastres. Y li dix a ell, testimoni, de orde lo dit Roch Miralles, que los pollastres los posàs <venia> dins altres <dites> alforches <...oaudas? en altres> . Y, sellavors, dix ell, testimoni:

- Que importa que <sien unes o altres?>⁶ vagen dins de les alforjes o fora?

(AMO, D-305, 24-07-1676, f. 226r)

Les paraules són de Ginés Ros, de 24 anys, qui contesta a Ferrando Peres, un xic de 12 anys, segons declara ell mateix quan fa de testimoni, que se suposa que faria la primera intervenció del diàleg també en català. Si hagués estat així, la joventut del criat adolescent li permetria –estadísticament– arribar al segon decenni del Set-cents, com hem vist en els dos casos anteriors, el de *Blay Pastor* i el de *Laura*. Si comptem l’edat de Ginés Ros, l’únic de qui estem segur que parla en català, podria assolir la seixantena en els anys 10 de la mateixa centúria. Fins ara, els catalanoparlants que hem localitzat entre 1684 1676 són de classe baixa: *Blay* és un fill d’un llaurador que també fa carbó; *Laura* és neboda d’una traficant de tabac en un barri marginal d’Oriola; Ferrando Peres és un criat, i Ginés Ros és l’únic que podria pertànyer a una classe mitjana pel fet de ser parent del sacriste de la catedral. Aquest darrer podria, per les referències que trobem al procés, residir al *Ravalet*, que no era –evidentment– el centre de la ciutat, on vivia la classe alta, però que tenia més bona consideració que el Raval Roig (Ojeda 2012).

1.2. L’ús del castellà

Després d’aquests tres processos ja no en trobem cap amb paraules literals recollides fins el decenni dels 50, ni en català ni en castellà. Per tant, abans de retrocedir a la mitjanja del segle XVII, intentem deduir quina devia ser la situació del català de les darreries del mateix segle, que és quan hem trobat els processos més tardans en què se citen paraules en la llengua antiga dels oriolans. D’aquesta època hem localitzat set processos en total, dels quals, quatre contenen paraules només en castellà. Són un de 1677, un altre de 1684 i dos de 1696.⁷

Pablo Gerónimo Vigo: ***Que me manden en pena de mil (...) Que me pongan todas las penas que quisieren.***

(...)

Fiscal: ***Que está muy bien; enviaremos los panaderos a traer del trigo propio de ell, confessant, y que como lo saquen, se lo hirán pagando.***

(AMO, D-302, 29-10-1677, f. 14r-17r)

Fernando del Álamo: ***Miren vuestras señorías cómo es verdad las noticias que he participado.***

(...)

⁶ El fragment entre claudàtors apareix ratllat però es pot llegir bé. És una mostra de l’espontaneïtat amb què devien produir-se -i arreplegar-se- aquestes declaracions.

⁷ Transcripció només les paraules literals citades.

Pere Francisco: *Toma eso y ponlo ahí.*⁸

(...)

Fernando del Álamo: *Ya a parido.*

(AMO, D-313, 7-7-1684, f. 112r-114r)

Christòfol Martines: *Juan, ¿qué asses?*

Juan Franco: *¡Nada, que ya se a acabado!*

(AMO, D-316, 4-2-1696, f. 408v)

Juan Choli: *¡Vaya usted con Dios, que ya está!*

(AMO, D-316, 31-3-1696, f. 418v)

Com es veu, en el darrer decenni del segle XVII ja no localitzem cap procés amb cites en català, cosa que no vol dir que el català s'hagués extingit, com hem comprovat per les edats dels catalanoparlants que apareixen en aquest període, sinó que, en anar reduint-se el seu nombre, estadísticament minvarien les possibilitats "d'aparició en escena." Evidentment, no gosem presentar una quantificació de tres entre set per a postular un 40% de catalanoparlants dels darrers anys del segle XVII. Creiem que el percentatge de catalanoparlants devia ser inferior ja en aquesta època i, segurament, com hem "intuït", resident en els dos barris extrems de la ciutat: el Ravalet i el Raval Roig, que acollirien una població de classe predominantment baixa.⁹

1.3. Els trets lingüístics

Tenim altres elements per a creure que la proporció de població catalanoparlant era inferior, especialment la catalanoparlant de primera llengua. Es tracta dels trets lingüístics que presenten les declaracions dels testimonis, que mostren en alguns casos un català certament precari, cosa que ens fa pensar que eren bàsicament castellanoparlants que tenien un coneixement limitat del català (o bé que era la mena de català que corria per Oriola en el moment previ a la seua substitució), suficient per a declarar en la llengua oficial del Regne de València davant del jutge. També podem imputar als escriptors alguns d'aquests trets acastellanats però, en aquest cas, els haurem de limitar a la pronúncia que poden reflectir els signes gràfics. Així, si repassem només el text dels fragments transcrits, observem en els dos primers (1684 i 1676) un betacisme evident: *bulgarment, portaba, Balero, trovaren*; i en el tercer (1676) un possible ensordiment de les consonants sibilants sonores: *alforches, cassa, dotsena*. (però *alforjes, vajan, posàs*). Si ampliem el context d'aquests tres fragments a la totalitat de l'acta de cada procés, ja ens podem fer una idea més aproximada sobre com devia ser la varietat oriolana que se sentia en aquell moment en què la llengua catalana vivia els últims batecs a Oriola.

El procés de *Blay Pastor*, de 1684, ens mostra més betacisme (*abia, abengudes*, 'avingudes del riu'; *saver*, 'saber'; *combocats*, 'convocats'; *prohivir*, 'prohibir');

⁸ Miquel Ivañes, ferrer oriolà que cita aquestes paraules, afeg al final de la seua declaració que "Pere Francisco vingué de la ciutat de Alacant dos o tres dies ha." No sabem si Pere Francisco era també oriolà i acabava de tornar d'un viatge a Alacant o bé era alacantí i feia poc temps que residia a Oriola. En qualsevol cas, les paraules podien ser en castellà perquè s'adreçaven al testimoni, que sí que era oriolà.

⁹ La cronologia de la perduració del català fins als primers decennis del segle XVIII i la prohibició de l'ús oficial del català després de l'abolició dels furs valencians, fets ocorreguts el 1707 (Montoya 2012), és pura coincidència i no s'hi ha de veure cap relació de causa-efecte.

comberteixca, ‘convertesca’, *apersiviment*, ‘apercebiment’), alternant amb la distinció (*avia*, *conservar*, *privilegis*, *prohibir*, *vendre*, *ver*, *trobat*, etc), cosa que ens fa pensar que el fenomen era variable entre la població i afectava també els escrivans a l’hora de transcriure les paraules dels testimonis. També devia ser variable algun vocabulari que varia segons la persona que declara, així Lucas Sanches, algtzir municipal, de 30 anys, empra els mots *u* i *sellavòs* en la seua narració dels fets, mentre que Alonso de Mora, llaurador, de 40, diu *uno*, i Antoni Garcia, carreter, de 48, empra *entonces* per a descriure els mateixos fets. Quant al lèxic, Alonso de Mora oscil·la entre *portar* i *llevar* en el sentit de ‘transportar’, mentre que Lucas Sanches usa només *portar* en aquest sentit.

El procés de Laura, de 1676, mostra variabilitat amb el pronom neutre *ho*, que normalment es mantenia com a tal, però en algun cas, es convertia en *el* per calc de la forma castellana *lo*, que val tant per al neutre com per al masculí. Així, tres testimonis (un home de 40 anys, una dona de 22 i una altra en què no consta l’edat) usen *ho* d’acord amb la norma tradicional del català (*asò o sap per haver-o vist*) i una tercera dona, de 65, barreja la forma castellanitzada (*asò el sap*) i la normativa (*per haver-o vist*). Certament, podria tractar-se d’un formulisme jurídic que afegia l’escrivà en finalitzar la declaració, però si era així, per què no el va usar correctament en el darrer cas? En aquest procés també s’empra *llevar* en el sentit de ‘transportar’ però ara no hi trobem cap cas de *portar* amb aquesta accepció (Pedro Martines, de 40 anys, i Bàrbera Lleona, de 65).

Finalment, el procés de Ginés Ros, de 1676, és el que presenta un major grau de castellanització. Hi tornem a trobar el pronom *ho* amb la forma pròpia del masculí (*el*) en un parlant jove (Roch Miralles, 27 anys): “per haver-**se**’l ohit dir” (‘li ho’). I juntament, amb aquest calc del castellà, un altre de pronominal que conté la mateixa combinació pronominal, el de *se* per *li*. Aquest darrer *se* reapareix en més frases dites per l’anterior subjecte (“**se**’l entregara”, “**se**’l enviava”) i en un altre de més jove (Jusep Peres): (“**se**’l entregà”). I encara el pronom *li* apareix transformat directament en *le* (“lo dit cavall que *le* havia de embiar”, Ginés Ros), tal com trobem hui a l’única localitat de la comarca d’Oriola que s’ha mantingut catalanoparlant, Guardamar. Pel que fa als castellanismes lèxics, es repeteix *llevar* com a ‘transportar’ en alternança amb *portar* (Ferrando Peres, 12 anys; Roch Miralles, 27), però n’apareixen d’altres no tan habituals aleshores: Roch Miralles diu *murruecos* (‘mardà’) i *pimentos* (‘pebreres’); Josep Peres (13 anys) diu *tarde* al poc d’haver dit *vesprada* (“ayr en la *vesprada* [...] ayr *tarde*”); Ginés Ros usa també *tarde* però com a adverbi de temps (‘tard’: “per ser ya *tarde*”) i, com a part del dia, empra també el substantiu *madrugada* (en canvi, Alonso Martines, de 35 anys, en referir-se als mateixos fets, diu “la una del *matí*”). Ginés Ros alterna la locució “después de ayr” amb “abans de ayr.” Actualment, tot aquest vocabulari, el trobem, amb alguna variant, a les poblacions catalanoparlants meridionals properes a Oriola que han conservat el català: a Alacant, *abans-d’ahir* i *después-d’ahir*; a Crevillent, *madrugada* i *marracos*; als Fondons, *pimientos*, i a Guardamar, *tarde* en els dos sentits que hem vist (‘vesprada’ i ‘tard’).¹⁰

Com hem vist, doncs, a les darreries del segle XVII no sols es veu com el contingent de catalanoparlants oriolans minva sinó com el seu català es fa cada volta més precari, és a dir, alhora que minva el seu ús, i precisament per això també, les seues estructures

¹⁰ Especialment, a les dues localitats més meridionals, Crevillent i Guardamar (i a voltes a tot el Baix Vinalopó), trobem altres paraules totalment inusuals al País Valencià del present que també hem localitzat en l’antic oriolà per bé que no en els textos dialogats que estudiem ara. En són dos exemples significatius *pisar* i *toro* (Montoya 2003). Per a tots els trets del català hodiern referits en aquest paràgraf, vegeu les obres de Beltran, Beltran i Segura, Colomina, Veny, i Veny i Pons.

es veuen afectades per la llengua que ha esdevingut majoritària. Aquesta situació, que no és gens estranya a les llengües que viuen situacions de minorització, l'hem tornat a conèixer en una part del territori hereu d'aquell antic oriolà, el de la ciutat d'Alacant (Montoya 2000). I de la mateixa manera que hem vist que la majoria de la darrera generació de catalanoparlants alacantins tenien el català com a segona llengua, la generació equivalent d'oriolans de finals del Sis-cents també podia estar constituïda majoritàriament per oriolans que no l'havien rebuda directament dels seus progenitors o que, en procedir d'una immigració murciana recent, l'havien apresada parcialment pel fet que encara era l'única llengua oficial d'Oriola (com de la resta del Regne de València).

La majoria dels testimonis del darrer procés que hem vist (el de Ginés Ros, de 1676) podien pertànyer a aquest darrer grup perquè mostren un català molt interferit pel castellà: Josep Peres, Ginés Ros i Roch Miralles (entre 13 i 27 anys), que diuen –sense eixir del lèxic– *abans-d'ahir* per *després-ahir*, *madrugada* per *matinada* (o matí), *pimentos* per *pebreres* o *tarde* per *vesprada*. Els altres dos testimonis, Ferrando Peres, de 12 anys, i Alonso Martines, de 35, no van més enllà dels castellanismes més antics i estesos en oriolà, com ara *llevar* ('transportar'). Sembla que els cognoms de les persones, com al País Valencià actual, no eren molt indicatius de la capacitat d'expressar-se en un català més genuí; així Ros i Miralles es troben en el primer grup. (Fixem-nos que els noms de pila tal com els usen els escriptors per a presentar els testimonis encapçalant les declaracions no són significatius perquè *Roch* Miralles passa a ser, en la seua signatura personal al final del seu testimoniatge, *Roque* Miralles). És a dir, gent com aquest Miralles, o Ros, podien tenir una ascendència catalana –en base als seus cognoms– però podien haver estat criats en castellà al si de famílies mixtes per la pressió d'un castellà cada volta més preponderant en la societat oriolana. Així, el català que haurien après de majors s'igualaria amb el català que haurien arribat a adquirir els descendents de la immigració murciana. D'altra banda, els Peres o Martines no tenien per què identificar-se amb la immigració i podien pertànyer a famílies oriolanes antigues i, per tant, catalanoparlants d'unes quantes generacions, com podrien demostrar-nos Ferrando Peres i Alonso Martines.

Per altra banda, podíem preguntar-nos si els parlants que desconeixien el català, o el coneixien poc, en el cas d'haver de fer de testimonis davant del jutge, farien les seues declaracions en castellà i els escriptors les traduïen. No podem descartar-ho, especialment si eren forasters, per exemple murcians, que transitaven per Oriola o que hi residien de poc temps arrere. Ara bé, les actes judicials que han arribat fins a nosaltres, quan recullen testimoniatsges, solen traspuar una gran naturalitat i espontaneïtat: hi ha mots o fragments ratllats i corregits entre línies, espais en blanc deixats per a emplenar després, frases amb anacoluts, etc. És a dir, el discurs era transcrit simultàniament, tal com rajava i, a la vista del que hem dit, amb poques intervencions de l'escrivà. Així ho hem comprovat en altres casos (Montoya & Cremades 2012) i ara ho podem verificar en els processos que venim referint. Per exemple, en la frase recollida literalment del procés de Ginés Ros (1676) que hem analitzat més amunt:

–Que importa que sien unes o altres vagen dins de les alforjes o fora?

O en el canvi de descripció de tercera a primera persona en què cau inadvertidament l'escrivà –sense la voluntat explícita de fer una citació directa– en el procés de Laura (1676):

Y après, en la nit, a la que serien les huit hores de la nit anaren a casa de ella, testimoni, lo fill de Pere Monte y ministres, y **em trovaren el dit tabaco que me havia enbiat Clara Balero** y que, après, la dita Clara Balero li digués que no digués que hera seu.

Aquest darrer fragment demostra que els testimonis declaraven, com és natural, en primera persona, i l'escrivà anava passant els pronoms a tercera persona. Aquesta darrera frase hauria d'haver estat transcrita de la manera següent:

Y après, en la nit, a la que serien les huit hores de la nit anaren a casa de ella, testimoni, lo fill de Pere Monte y ministres, y **li trovaren el dit tabaco que li havia enbiat Clara Balero** y que, après, la dita Clara Balero li digués que no digués que hera seu.

I un altre element que ens permet pensar que les declaracions es feien en català seria l'ús de trets variables de la llengua col·loquial que en una traducció formal i més o menys homogènia no s'hauria fet. Un tret molt destacat en aquest sentit és el d'un perfet perifràstic que empren només els dos parlants més jòvens (Ferrando Peres i *Jusep Peres*, de 12 i 13 anys, respectivament), *va veure*, enmig de la majoria de perfets simples (*aplegà, anà, dexà, enportà, entregà, gità, llevà, tornà*) que usen els mateixos parlants:

Roch Miralles (...) **llevà** un cavall propi (...) de pèl negre ab un blanch en un peu, y, en aquell, unes alforches, dins les quals **va veure** se havien posat molts sequillos. (Ferrando Peres, 12 anys)

Y, com ell, testimoni, es **gità** a dormir, no **va veure** quant se l'**enportà**. (Jusep Peres, 13 anys)

La hipotètica traducció hauria regularitzat tots els passats sota el simple, més general aleshores al País Valencià i, també hauria produït regularització perquè el perfet simple posseeix un format morfemàtic equivalent al del castellà. Una altra qüestió seria esbrinar per què les úniques formes de pretèrit perifràstic que hem trobat són del verb *veure*. Una explicació rauria en el fet que aquest és l'únic verb entre els que empren els dos parlants referits que no pertany a la primera conjugació, que és la més regular. Així, la forma del perfet simple de *veure* que trobem en altres parlants oriolans¹¹ (*veu*) l'haurien substituïda per la forma corresponent del perfet perifràstic, més regular. En canvi, entre els altres parlants del procés, de més edat, obtenim formes simples com *dugué* (de *dur*) o *feu* (de *fer*) al costat de les més regulars i no en trobem cap de perifràstica:

montà en lo dit cavall en lo dia de ayr a la vesprada a la que serien les set hores y lo **dugué** ab la dita prevensió de alforches y pollastres al dit ato y lo entregà. (Ginés Ros, 24 anys)

lo que es **feu** per no entrar lo dit Joan Miralles per lo portal del Col·legit, ahon en dit dia estava de guarda (Roch Miralles, 27 anys)

¹¹ Per exemple, a l'apartat següent, en un procés de 1651 dit per un parlant de 30 anys: "ell (...) veu que a la porta del canonge Joseph Requena (...) havia sinch o sis arriots carregats"(AMO. D-292, f. 104r).

2. Mitjania del segle XVII

Retrocedint en el temps, ja no tornem a trobar cites literals de paraules, ni en català ni en castellà, fins a mitjan segle XVII. D'aquesta època hi ha quatre processos que en contenen, un de 1640, un altre de 1651 i dos de 1653. El de 1640 només mostra en estil directe unes paraules en castellà:

Lorenço Muñós: *Cartajena, vea el daño o aia lo ver que lo aian echo mis bueyes o no io lo quiero pagar.*

(AMO, D-2273, 23-10-1640, f. 89v)

El procés de 1651 presenta la major part de les intervencions dialogades en castellà:

Mateo Lopes: *Sí importa, que el arrendador del drecho del vino me tiene ofresidos çinquenta reales.*

(...)

Cristóval de Motillos: *¿Cómo dormís tanto que anoche vi unas cargas que us podrían aprovechar algo?*

Francisco Sánchez: *Por esso lo desía yo, porque así lo tengo entendido.*

Cristóval de Motillos: *Son unas cargas de vino que havían de traer cassa del canonigo Requena; ya yo lo sabía.*

(...)

Mossèn Francés Canonero: **Nosaltres som acollits; descarreguen-ho.**

(AMO, D-292, 14-04-1651, f. 104r, 112r)

Tots els intervinents són oriolans però només un, el darrer, que és capellà, porta el nom en català i s'expressa en la mateixa llengua. S'adreça a tres arriars de la vila de Cabdet –hui castellanoparlant, com Oriola– que li porten una càrrega de vi. Els altres tres parlants d'aquest mateix procés (dos amb càrrecs en l'administració local i un, sabater) mostren un castellà amb un substrat català evident: el sesseig (*ofresidos* i *desía*), el pronom *us* per *os* i la perífrasi d'obligació amb el verb *haver* més la preposició *de* (*havían de*). Aquest substrat podia ser un exponent de catalanoparlants de llengua primera que usaven el castellà amb parlants de l'altra llengua o bé del castellà oriolà que començava a conformar-se amb la base del català. Pel que fa als dos processos de 1653, contenen només una intervenció cadascun però en català. Ara bé, en paral·lel a les mostres del castellà local que acabem de veure en el de 1651, el català que exhibeixen presenta alguns trets que mostren parlants de castellà amb un català precari o un català oriolà molt interferit pel castellà.

Vicent Ferrando, moliner, de la present vila de Oriola habitador, de edat que dix ser de trenta anys poch més o menys (...) E dix que (...) huy, a cosa de les set ores del maití, poch més o menys, passant ell, testimoni, per lo carrer dels Ostals, lo **crijà** a ell, testimoni, **la muller de Antoni Joiell, flaquer**, en presència de son marit, y li dix:

–**Señor Vicent Ferrando, no veu com es ve pa en aquella esquina, cassa de Mariana Ferrandes, sens ser panadera? On es consent axò?**

I sellavors ell, testimoni, anà a la dita cassa de la dita Mariana Ferrández y li dix que com venia pa y que de qui era y quant temps ha que el venia i qui li havia donat orde que el venés. Y aquella li respongué que el venia de orde de Joan Estevan y que era de aquell el pa.

(AMO, D-293, 19-04-1653, f. 247v)

Pau Satorre, llaurador (...) de vint-y-cinch anys (...) Y havent anat ell, testimoni, ad aquell per dita taleca de forment, la trobà feta farina i, escusant el fariner de donar-se-la per no saber quala era, regonegué ell, testimoni, les taleques que en dit molí y havia i conegué la que era segua a ocació de un remendo que aquella tenia. Y **el dit jove fariner** per a certificar-se si era la que ell, testimoni, deya que era la segua, deslligà lo albaràque aquella tenia y, havent-lo llest en presència d'ell, testimoni, en aquell estava escrit lo nom de Antoni Tur i no el de ell, testimoni. I, no obstant açò, li dix:

- Vaja-se'n en bon ora que esa és la segua farina.

I açò és, etc. E perquè dix no saber escriure, feu una creu per ferma en presència dels infraescrits.

(AMO, D-293, 24-04-1653, f. 24r-25v)

En el primer procés una dona, enmig d'un dels carrers més transitats de l'Oriola de l'edat moderna, apel·là en veu alta al moliner Ferrando per a denunciar-li un fet que l'afectava. Per tant, cal destacar l'ús del català com a llengua pública.¹² Tanmateix, el català de la dona presenta una mancança que denota que segurament el castellà era la seua primera llengua: *ve* com a tercera persona del verb *vendre*. L'aplicació de la regla d'elisió de les /-n/ subjacents només té lloc en els substantius (*germà, pa, vi*, etc) i no en els verbs (*atén, comprèn, tin*, etc). Per tant, hauríem esperat “*ven pa*” i no “*ve pa*.” Així mateix, hi ha el mot *esquina*, un castellanisme inusitat en aquella època en compte de *cantó*.

En el segon procés també ens trobem en un lloc públic per bé que no amb el mateix trànsit: un molí fariner on els llauradors acudien a replegar la farina procedent del forment que havien portat per a moldre. En aquell context, el fadrí encarregat del molí, lliurà un sac al testimoni, Pau Satorre, que podria no ser seu perquè contenia un altre nom (Antoni Tur); malgrat això, li insistí que se l'emportara. Les paraules del moliner, en català, contenen el que podríem considerar una pronunciació influïda pel castellà del so [ɛ] del demostratiu *eixa*, o bé un canvi de codi d'un sol mot a la mateixa llengua (*esa* per *eixa*). En la descripció prèvia dels fets que fa el testimoni hi ha dos trets més de caràcter acastellanat: el pronom *se* en compte de *li* en la combinació *se-la* i el pronom *quala* en lloc de *quina*.

En suma, els dos processos de 1653 que contenen només paraules en català són exponents d'una varietat d'aquesta llengua amb signes d'haver entrat en una època de precarietat, tal com hem vist també per a finals del mateix segle. Si seguim en el nostre camí cronològic invers, en els dos decennis anteriors (anys 30 i 20) es torna a repetir un buit sense cites literals en els processos judicials com el que hem vist en la vintena d'anys transcorreguda entre 1676 i 1653. Així, ara hem de saltar als primers anys del Sis-cents, concretament al període comprès entre els anys 1615 i 1603.

¹² Recordem el procés de 1684, també situat al mateix carrer i que dona a conèixer un ús públic del català en una època molt tardana.

3. Primers anys del segle XVII

Els primers anys del segle XVII ens han donat un total de cinc processos, ocorreguts els anys 1615, 1609, 1607, 1606 i 1603. En aquest grup la presència del català és exclusiva o majoritària, cosa que apunta que, com més arrere anem en el temps, més a prop estem de l'època en què el català era la llengua hegemònica d'Oriola. En principi, hauríem esperat un començament de segle exclusivament catalanoparlant atès que el despoblament causat per l'expulsió dels moriscos (1609) afecta més el camp que la ciutat i que el repoblament consegüent s'allarga durant tot el Sis-cents. Però sembla un fet que la ciutat ja devia tenir una minoria castellanoparlant des dels primers anys d'aquesta centúria. Efectivament, Millan (1976: 30) ens confirma que

Els Llibres d'Avehinaments ens mostren per a la darrerria del XVI l'estructura de la immigració a Oriola: la majoria procedeix de la Corona de Castella, murcians, manxecs i andalusos principalment.

Conseqüentment, des del primer procés dialogat del segle XVII, el de 1603, el castellà hi fa acte de presència entre els oriolans. Això sí: apareix només en un dels tres personatges que dialoguen, **Pere Escalona**, un propietari amb la categoria de ciutadà, que es queixa que les autoritats municipals, representades ací pel notari **Francés Riera**, volen incautar-se del gra produït a les seues terres i acusa per això **Maria López**, que és l'esposa del seu mitger (Pasqual Almodòver, que només apareix citat). Els testimonis que donen fe dels fets ocorreguts i reproduïxen les paraules escoltades són els funcionaris municipals **Joan Munyós** i **Miquel Oliva**; altres dos testimonis de qui no se'ns indica la dedicació laboral (**Lloís Peres de la Parra** i **Thomàs Quoque**), i **Maria López**. Vegem-ho:

Testimoni 1: Joan Munyós (porter, 22 anys)

Diàleg entre Pere Escalona i les autoritats (Francés Riera):

Pere Escalona: **Què fan aquí? No saben que es ma faena y este forment y civada es meu? Jure a Déu que no l'han de llevar a Oriola! Y els proteste de danys i despesses.**

Francés Riera: **Reporte's vostra mercè, que aquí estam per orde dels Justícia y Jurats y és hacienda de Almodòver y no sua. Y, puix sabia que estaven así, per què no portava provisió dels Justícia y Jurats? Y, no havent-la portat, no pot dexar de anar lo forment y civada.**

Pere Escalona: **No són mes jutges los justícia y jurats.**

Francés Riera: **Haxò demane-u en Oriola y no así.**

Pere Escalona a Maria López:

Pere Escalona: **Bé ho merexeu, perquè bé sabeu que a dos o tres dies que.s ho [he] embiat avisar al vostre fill y lo fill de Frayle.**

Pere Escalona als presents:

Pere Escalona: **Juro a Dios que el trigo y la çevada es mía y que no es del labrador, porque abiendo avisado, no havia de tener nada aquí el hombre.**

Maria López als presents:

Maria López: **Plagués a Déu que ab lo forment y civada es pagàs lo dany del**

cremat. Y si a mon marit lo dexasen tornar a llaurar, que ell pagaria poch a poch i faria conte que havia exit de catiu y anava pagant son rescat.

Testimoni 2: Miquel Oliva (porter)

Diàleg entre Pere Escalona i les autoritats (Francés Riera):

Pere Escalona: **Què fan aquí? No saben que esta faena és megua? Jure a Déu que no se a de llevar lo forment y civada a Oriola! Y sien-me testimonis com los proteste de danys y despesses.**

Francés Riera: **Reporte's vostra mercè, que aquí estam per ordres dels Justícia y Jurats. Y pux sabia que estaven así, per què no portava provisió dels dits Justícia y Jurats y no hagneren tocat lo forment ni çivada? Y pux no la porta, no pot dexar de anar a Oriola.**

Pere Escalona: **No són mes jutges, sí que mane de tornar lo forment y civada a la casa.**

Pere Escalona a Maria López:

Pere Escalona: **Bé ho merexeu, perquè havent-vos havisat dos o tres dies ha ab vostre fill y lo fill de Frayle que no posàseu tot en cob[ro], no u haveu volgut fer. Vostre pago teniu.**

Pere Escalona als presents:

Pere Escalona: **Juro a Dios que el trigo y cevada es mío y no del labrador. Y lo tengo de hazer bolver.**

Maria López als presents:

Maria López: **Plagués a Déu que es pogués negoçiar lo negosi de mon marit, que no se me daria no pagar-o ab lo forment y civada. Y poc a poc faria conte que havia exit de catiu.**

Testimoni 3: Lloís Peres de la Parra (sap firmar)

Diàleg entre Pere Escalona i les autoritats (Francés Riera):

Pere Escalona: **Què fan aquí? No saben que este forment y civada és meu? Jure a Déu que no l'an de llevar en necessitat. (...) Sien-me testimonis com los proteste de danys y menyscapes.**

Francés Riera: **¿Vostra mercè no sab que estam así perquè no porta provisió dels Justícia y Jurats? Y pux no la porta, no pot dexar el forment y civada de anar a Oriola. Y si es descuyda y no va a negociar-o y tornen los àsens, no.s pot dexar de llevar tota la civada.**

Pere Escalona: **Jure a Déu que no se a de llevar perquè no són mes jutges los Justícia y Jurats, ni lo Governador, ni tampoch els inquisidors.**

Diàleg entre Pere Escalona i Maria López:

Pere Escalona: **Vós teniu la culpa de tot açò. Y ho merexeu. Axí que ha dos o tres dies que heus y embihí a dir ab vostre fill y ab Frayle.**

Maria López: **No m'an dit tal.**

Pere Escalona a Francés Riera:

Pere Escalona: **El forment y civada és meu i no del llaurador, perquè havent-lo yo avisat, a la hora de ara no havia de tenir res aquí.**

Diàleg entre Maria López i Francés Riera:

Maria López: **De bona gana donaria lo forment y civada i collita de barrella solament mon marit no perdés la terra, que faria compte que'l trahia de catiu.**

Francés Riera: **Yo tinch de anar a fer visura de lo cremat. Per ventura deu ser cosa poca y tot se negociarà.**

Testimoni 4: Thomàs Quoque (sap firmar)

Diàleg entre Pere Escalona i les autoritats (Francés Riera):

Pere Escalona: **¿Qué hazen? ¿No saben que este trigo y cevada es mío? (...) No ha de llevar lo forment y civada.**

Francés Riera: **¿Vostra mercè no sap que estam así des de hair? Com no ha vengut ab provisió dels Justícia y Jurats per a què no l'i tocàsem? Y pux no porta provisió, no pot dexar de anar a Oriola. Y si se descuyda y vénen los arriers, no n'a de restar, sia que no's porte a Oriola.**

Pere Escalona a Maria Lopez:

Pere Escalona: **Vós teniu la culpa de tot açò y bé u merexeu, puix y a dos o tres dies que hos ho embihí a dir ab vostre fill y ab Frayle y no u haveu posat en cobro. A la hora de ara no havíeu de tenir res.**

Pere Escalona a les autoritats:

Pere Escalona: **Lo forment y civada és meu perquè el llaurador a la hora de ara no té res en la caseta. (...) No tinch compte ab los Justícia y Jurats perquè ells no són mes jutges, ni el Governador, ni tampoc los inquisidors.**

Diàleg entre Maria López i Francés Riera

Maria López: **De bona gana donaria lo forment, civada i barrella solament mon marit no perdés la terra, que yo treballaria y pagaria a tots y faria compte que havia tret a mon marit de catiu.**

Francés Riera: **Yo tinch de anar a veure lo cremat. Per ventura deu ser poch y tot se negociarà.**

Testimoni 5: Maria López (muller del mitger)*Diàleg entre Pere Escalona a Maria López:*

Pere Escalona: **¿Yo no us ho [he] embiat a dir ab lo chich de Frayle y ab vostre fill, des de lo dumenge que alsàseu lo forment y civada y el posàseu en cobro? Bé u merexeu, que se'l porten a Oriola!**

Maria López: **Yo no he vist a nengú sinó és a mon fill, que li dix davall la parra de sa casa que.s guardàs son pare. Y açò me ha dit i no altra cosa.**

(AMO, D-2236 bis, f. 169v-175r)

Com es veu, Pere Escalona és representat parlant només en català per dos dels testimonis, Lloís Peres de la Parra i Maria López. Els altres tres el representen dient unes coses (i adreçant-se a unes persones) en català i dient unes altres coses (i adreçant-se a unes altres persones) en castellà. Això sí: Pere Escalona s'expressa majoritàriament en català. Fa l'efecte que aquest personatge usa el castellà quan es mostra més indignat i no s'adreça a ningú en concret, és a dir, quan li "ixen de l'ànima" les seues paraules. En canvi, quan es dirigeix a *Francés Riera* o a *Maria López*, utilitza sempre el català. Fa l'efecte que estariem davant d'una persona castellana d'origen que hauria après el català a partir de la seua residència continuada a Oriola, però que en algunes situacions d'alteració emocional no podria evitar que li brollara espontàniament el castellà.

Del català que usa Pere Escalona, podem destacar el verb *llevar* en el sentit de 'transportar' –si bé en un cas empra *portar* en la mateixa accepció– i l'adverbi *aquí* com a indicatiu de màxima proximitat. Ambdós casos, que són coincidents amb les corresponents formes castellanes, es donen també en boca del notari *Francés Riera*, encara que amb una menor freqüència. Així, Escalona fa ús exclusiu de *llevar* en el sentit referit i pràcticament exclusiu d'*aquí* (quatre casos enfront d'un d'*ací*) mentre que *Riera* empra una volta *llevar*¹³ i una altra *portar* (també fa servir *anar* en un sentit pròxim a 'transportar'), i presenta tres casos d'*ací* i dos d'*aquí*. És a dir, dins de la variabilitat d'aquests dos trets del parlar oriolà, *Riera* es decantaria per les variants més allunyades del castellà, segurament a causa d'un origen personal totalment autòcton. Pel que fa al castellà que empra Escalona, destaquem les perífrasis *haver de* i *tener de* en compte de la castellana *tener que*, com a mostra de la preponderància (encara) del català sobre el castellà a l'Oriola de principis del Sis-cents. Quant al tercer personatge, *Maria López*, ens mostra un català ben genuí, fins i tot en l'ús exclusiu de la variant autòctona del verb *traure* (*trahia, tret*) en compte del castellanisme *sacar*, que començarem a veure a Oriola a partir de la mitjanja del XVII (Montoya 1986: 250). Altres trets catalans ben genuïns d'aquest personatge són les desinències dels pretèrits imperfects de subjuntiu en *-as, -és (-is)*: *pagàs, dexasen, plagués, pogués, perdés, guardàs* (Montoya 1986: 238-242) i el manteniment de la forma del perfet simple *dix*, ja arcaica en els primers anys del segle XVII.

El segon procés dialogat (1606) és tot en català. Presenta un debat entre un cavaller, *Nicolau Viudes*, i un moliner i traginer, *Pere Martines*, complementat per la intervenció afegida d'un càrrec municipal, *Lloís Alberola*. Aquests són els diàlegs que s'hi susciten:

Testimoni 1: Nicolau Viudes (cavaller)*Diàleg entre Pere Martines, moliner, i la dona de Nicolau Viudes*

¹³ *Llevar* en el sentit de "transportar" té una antiguitat a Oriola que hem de retrotraure als primers temps del segle XV (1417), cosa que ens fa dubtar sobre el seu castellanisme (Montoya 2015: 249).

Pere Martines: **Señora, faça'm portar vostra mercè més forment per a homplir estes taleques, que no estan ben plenes.**

Diàleg entre Pere Martines i Nicolau Viudes:

Pere Martines: **Señor, vol-me dar dinés per a pagar estes taleques.**

Testimoni 2: Pere Martines (moliner i traginer)

Diàleg entre Nicolau Viudes i Pere Marines:

Nicolau Viudes: **Quant dech, Martines?**

(“...i Martines li respòs que li devia tres reals menys tres dinés”)

Nicolau Viudes: **Martines, posau-vos ara dos reals y vo·ls deurem.**

Llois Alberola: **En estos costals més y ha de catorze barcelles de forment.**

Testimoni 3: Juan Çapata (moliner)

Diàleg entre Pere Martines i Nicolau Viudes

Pere Martines: **Señor, yo he manifestat, com totstemp acostume, y done dos reals per les dos taleques.**

Nicolau Viudes: **No teniu rahó, puix yo os done quatre sous cascuna vegada.**

(AMO, D-2255, 1-07-1606, f. 218r-220v)

Aquests diàlegs ens mostren ben nítidament els diferents tractaments de respecte segons l'estratificació social. Pere Martines, de classe baixa, s'adreça de *vostra mercè* (= de *vostè*, en tercera persona de singular) a Nicolau Viudes i a la seua esposa, que són de classe alta, mentre que Nicolau Viudes ho fa de *vós* (i en segona persona de plural) a Pere Martines. La mateixa distinció social a través de la llengua hem vist en el procés anterior, de 1603, especialment en les intervencions que adreça Pere Escalona, com a superior, a Maria López, la muller del mitger de les seues terres, a qui tracta de *vós*; en canvi, quan conversen entre si dos personatges de la mateixa categoria social, Escalona i Riera, ho fan de *vostrà mercè*. En els processos d'èpoques posteriors del segle XVII que hem examinat no es veu tan clarament, però s'endevina una evolució cap al tractament de respecte actual amb el *vostè* (i en tercera persona) generalitzat entre iguals del sector social baix (vegeu els dos de 1653 i el de març de 1676), cosa que significa una tendència a la pèrdua del *vós* en sintonia amb el que succeix en castellà (Montoya 1989).

El tercer procés d'aquest període inicial del XVII, de 1607, aporta només una intervenció oral que va tindre lloc al forn de Masquefa, del Raval de St. *Agostí*. És també en català, tal com estem veient que és habitual en aquesta època.

Testimoni: Juan Ñigues (llaurador)

Dit per Gaspar Martines, forner, a Andreu Soler, cavaller i arrendador de la molta:

Gaspar Martines: **Hui no e pastat pero ahir pastí per a donar recapte a mos parrochians perque donava pa a dos o tres parrochians.**

(AMO, D-2224, 11-08-1607, f. 154v)

El quart procés, de 1609, no succeeix entre parlants oriolans nadius però sí entre residents a la ciutat. Joan Ros era un carnisser natural de València que vivia a Oriola des de feia quatre anys i Jaume Roig, l'autor de les paraules citades, era mallorquí però a l'acta del procés no s'especifica des de quan vivia a la ciutat. En qualsevol cas, el testimoni que cita les paraules literals sí que era oriolà:

Testimoni: Joan Francisco Sabiosio (funcionari municipal, 45 anys)

Dit per Jaume Roig a Joan Ros:

Jaume Roig: **Así y a tantes lliures de carn.**

(AMO, D-2224 bis II, 16-01-1609, f. 191r)

I el cinquè i darrer procés d'aquest primer període del Sis-cents, de 1615, torna a mostrar-nos la presència del castellà:

Testimoni 1: Salvador Siles (lloctinent de Justícia del Raval de St. Joan)

Dit per Baltazar Boltes, notari, a mossèn March Martí, assessor del governador:

Baltazar Boltes: **També diran que vostra merced no pot ser Justícia per ço que deu a la cambra de Pedrós.**

Testimoni 2: Joan de Riopa (carceller)

Dit per Joan de Riopa a la seua dona:

Joan de Riopa: **Quin alborot és este?**

Testimoni 3: Francés Pérez de Pérez (ciudadà)

Dit per Francés Pérez de Pérez, ciudadà, a mossèn Arques, assessor:

Francés Pérez de Pérez: **Senyor assessor, en les mans de vostra mercè està remediari un gran dany que pot succehir en la ciutat, perquè si mossèn Ferrer i Jaume Tribes ixen a rrondar com a Justícies, se a de perdre la terra, i no pose descuit.**

Testimoni 4: Gregori Ximenes (cavaller)

Dit per Gregori Ximenes a mossèn Arques:

Gregori Ximenes: **Anem, vejam què és açò que algun dany se a de seguir.**

Diàleg entre Gaspar Ortiz, Justícia i cavaller, i Joan de Riopa, carceller:

Gaspar Ortiz: **¿Quién ha venido aquí?**

Carceller: **Señor, a venido mossèn Ferrer i Jaume Tribes con varas de justicia i an regonosido las cárseles.**

Testimoni 5: Julià Orumbella (cavaller)*Dit per Jaume Tribes a Julià Orumbella:*Jaume Tribes: **Encaxau que i a·çò: justícia!**¹⁴

(AMO, D-2260, 17-02-1615, f. 2v-, 5r, 6r-v, 7r, 8v, 9r)

Observem que tots els participants en aquest procés, excepte un, pertanyen a la classe alta oriolana: són cavallers, ciutadans, assessors (juristes), notaris i càrrecs municipals, només un dels quals, el cavaller Gaspar Ortiz, s'expressa en castellà en adreçar-se a l'únic representant de la classe baixa, Joan de Riopa, el carceller, qui li contesta en la mateixa llengua. La possibilitat que el carceller fos un castellanoparlant a qui el cavaller, suposadament catalanoparlant, haguera tingut la "deferència" d'adreçar-se-li en castellà s'esvaeix quan descobrim que el carceller, que vivia al mateix edifici de la presó, parla a la seua dona en català. Així mateix, també ens fa veure'l com a catalanoparlant el fet que use el castellà amb sesseig quan contesta al cavaller castellanoparlant. El català, doncs, hi predomina completament, fins i tot en el tractament habitual entre iguals, de *vós*, com veiem en la darrera intervenció oral que citem. Així mateix, el català que s'hi empra conté, com en els altres processos d'aquest principi de segle, poca interferència castellana; fora d'un parell d'*entonces* i de les formes *atre-atra-ates* (en covariació amb *altra-altres*), s'hi fa un ús genuí de *llevar* ('furtar, alçar') i *traure*, i, sobretot, de l'article neutre sota la forma *el*: "en rahó *del* que havien fet los dits mossèn Ferrer i Jaume Tribes", "alterats *del* que havien entès", etc; això sí: en covariació amb els neutres amb *lo*: "proposant al Consell *lo* qu'es devia fer", "los dix que *lo* que convenia." Aquesta variabilitat de formes per a la mateixa accepció neutra es dona també en la fórmula inicial de les declaracions:

E dix que *lo* que sab e pot dir ell, testimoni, aserca *del* que és estat ynterrogatE dix que *lo* que sab e pot dir ell, testimoni, en *lo* que és estat interrogat**4. Una reflexió metodològica com a conclusió**

En aquest treball, amb l'objectiu d'esbrinar l'evolució de l'ús oral del català a Oriola, hem examinat un total de setze processos judicials del segle XVII (fins a 1707) que es conserven l'Arxiu Municipal d'Oriola. La raó ha estat que aquests processos contenen paraules literals citades pels testimonis cridats a declarar. Per a arribar a aquests setze, ens ha calgut revisar un total de 102 processos, la majoria dels quals no contenien cites en estil directe sinó en llenguatge indirecte. L'observació per damunt de processos anteriors (del segle XVI) i dels posteriors a 1707 apunta a sengles uniformitats lingüístiques: abans solen contenir cites literals en català i després, en castellà. Ara bé, no ha estat un escorcoll com el que hem emprès per al segle XVII, en què tots els indicis situen el moment clau de la substitució lingüística. Per això, atès que el nostre interès se centrava a escatir la cronologia del recanvi de llengües al llarg del Sis-cents, hem revisat tota la sèrie processal produïda durant aqueixa centúria; amb el benentès que aquesta "revisió" ha estat molt superficial quan es tractava de processos amb enunciats que feien preveure l'absència de paraules literals (sobretot en les causes civils).¹⁵

¹⁴ El sentit d'aquesta frase podria ser el següent: "Accepteu que hi ha això: justícia!"

¹⁵ Cal tenir en compte que hi ha uns 85 llibres i lligalls del segle XVII, amb diversos processos cada llibre; en total, l'arxiu municipal oriolà conté 138 llibres i 35 lligalls de processos del període transcorregut entre 1434 i 1845. He d'agrair la paciència i les facilitats donades sempre per l'arxiver, Jesús García-Molina.

La reflexió que s'imposa és si no ens hauran passat per malla textos que ens haurien ajudat a perfilar més les nostres conclusions, que, conseqüentment, no poden ser més que provisionals. Per tant, amb les dades que hem anat exposant en sentit cronològic invers, podem formular la següent hipòtesi sobre el retrocés del català a Oriola com a llengua parlada dels seus habitants:

- a) Primers anys del segle XVII (dades reals de 1603 a 1615). El català és la llengua majoritària dels oriolans, que venen d'un passat (segles XIV-XVI) en què era la llengua exclusiva. Les estructures lingüístiques es mantenen amb un bon grau de genuïnitat.
- b) Mitjania del segle XVII (dades reals de 1648 a 1653). El castellà ja se sent a Oriola tant com el català, però ambdues llengües denoten en l'ús dels oriolans la interferència –o el substrat– de l'altra llengua.
- c) Darreries del segle XVII (dades reals de 1676 a 1696). El català, encara que conserva l'oficialitat, ha esdevingut llengua minoritària i es refugia als dos barris extrems de la ciutat: el Raval Roig i el Ravalet, on probablement els darrers parlants viuran fins als anys 20 del segle XVIII. Alhora que se'n minoritza l'ús, les estructures lingüístiques del català es fan més precàries.

Esperem poder confirmar la cronologia enunciada –o revisar-la– amb noves dades, no sols de la ciutat d'Oriola, que pot amagar-ne més al seu riquíssim arxiu, sinó del territori que governava, que també es va veure afectat en part pel retrocés del català davant del castellà durant el mateix segle XVII.

Obres citades

- Abad, M. *El cambio de lengua en Orihuela. Estudio sociolingüístico-histórico del siglo XVII*. Murcia: Universidad de Murcia/Caja Rural Central de Orihuela, 1994.
- Beltran, V., J. L. Monjo & V. J. Pérez. *El hablar de Guardamar (un estudi del valencià meridional fronterer)*. Barcelona: Curial/Abadia de Montserrat, 2004.
- Beltran, V. *El hablar de les Valls del Vinalopó i del Carxe*, Petrer: Centre d'Estudis Locals del Vinalopó, 2008.
- . "Les parles dels extrems meridionals del català: el Carxe i Guardamar." En *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Delegació de l'Institut a Alacant, el Carxe (la Torre del Rico, Jumella), Novelda i Guardamar* (16 i 17 d'octubre de 2009). Barcelona/Alacant/Guardamar/Jumella/Novelda: Institut d'Estudis Catalans/Delegació de l'IEC a Alacant/Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Ajuntament de Guardamar/Ajuntament de Jumella/Ajuntament de Novelda, 2011. 49-65.
- Beltran, V. & C. Segura. *Els parlars valencians*, València: Publicacions de la Universitat de València, 2017.
- Bennassar, M. B., J. Jacquart, F. Lebrun, M. Dennis & N. Blayau. *Historia moderna*, Toledo: Akal Editor, 1980.
- Colomina, J. *L'alacantí. Un estudi sobre la variació lingüística*. Alacant: Institut d'Estudis Gil-Albert, 1985.
- Millan, J. "Aproximació a l'estudi del canvi de llengua a la comarca d'Oriola", *Serra d'Or*, gener, 1976, p. 29-31.
- . "La llengua catalana a Oriola. Segles XIV-XIX. Testimonis i comentaris." En B. Montoya & A. Mas eds. *Studia lingüística in honorem Francisco Gimeno Menéndez*. Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2013.
- Montoya, B. *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'Edat Moderna*. Alacant: Diputació Provincial, 1986.
- . "Comunicació bilingüe i tractament personal a la Governació d'Oriola durant els segles XVI, XVII i XVIII." En *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. València: Generalitat Valenciana, 1989. Vol. VIII, 631-640.
- . *Els alacantins catalanoparlants: una generació interrompuda*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2000.
- . "L'oriolà: una varietat siscentista de la llengua catalana." En *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003. Volum III, 7-54.
- . "Els primers 80 anys de repressió lingüística institucionalitzada al Regne de València (1707-1787)." *eHumanista/IVITRA* 2 (2012): 1-20.
- . "Contrast i convergència entre catalanoparlants i castellanoparlants a l'Oriola del Sis-cents." En *Actes del Setzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015. Vol II, 245-255.
- Montoya, B. & F. Cremades. "Rerefons lingüístic i mèdic d'un text sobre l'epidèmia de 1678 a Oriola (1: rerefons lingüístic)." *Estudis Romànics* 34 (2012): 165-207.
- Ojeda, J. *Orihuela imaginada. La ciudad en los siglos XVI y XVII*. Murcia: Diego Marín, librero editor, 2012.
- . *Estampas de Orihuela (siglos XVI y XVII)*. Orihuela: Librería Códex, 2016.
- Sempere, J. A. *Geografía lingüística del murciano con relación al substrato catalán*. Murcia: Real Academia Alfonso X el Sabio, 1995.
- Veny, J. *Petit atlas lingüístic del domini català*. Volums 1-8. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007-2016.